

„Ma armastan meie armastust.“ Marie Tammani ja Peeter Reisiku kirjad 1908. aastast

Eve Annuk*

Tavaliselt ei otsita arhiivist mineviku emotsioone, vaid fakte ja allikaid kui ajaloolist tõendusmaterjali möödunud ajas toimunu kohta. Ent sellise arheoloogitöö käigus võib leida nii mõndagi, mis näitab möödunud aega uudses valguses. Eriti hea allikas on kirjavahetused, mis aitavad luua ettekujutust mineviku erinevatest tahkedest ja anda sellele emotsionaalse konteksti, muutes ajalukku kadunud inimesed nähtavaks kogu nende inimlikus olemuses.

Kuigi armastuskirju on Eestis avaldatud ka trükis, ei ole uuritud armastuskirjade ajalugu ega armastuse ajalugu kirjades. Ehk on eeldatud, et armastuskiri on universaalne sisult ja vormilt ning sarnane eri kultuurides. Mõnikord on armastuskirju mõistetud kitsalt isikliku kirjutuse vormina, millel puudub laiem tähendus, näiteks konkreetse ajastu emotsionaalsete dokumentidena. Kuna emotsioonide uurimine justkui ei kuulu „tõsiseltvõetava“ ajaloo-uurimise valdkonda, on võimalik arhiividest „avastada“ sellist rikkalikku uurimismaterjali, nagu armastuskirjad, mis on puutumata oodanud seal oma aega – hetke, mil mõni uudishimulik lugeja need ootamatult leiab ja neisse süüvib. Samuti on võimalik, et neid armastuskirju on uurimistöodes harva kasutatud. Kui, siis kogudes neist fakte ja taustateadmist – see on viis, kuidas kirjavahetusi koos teiste autobiograafiliste allikatega, nagu näiteks päevikud, tavaliselt kasutatakse. Ent sel juhul jäetakse kirjade emotsionaalne kontekst tähelepanuta, sest see on miski, mis justkui segab faktiteadmiste kogumist. Emotsioone ei saa ju arhiiviallikatest sellisel moel avastada nagu senitundmata fakte. Emotsioonid võivad tunduda liiga triviaalse või laialivalguva uurimisobjektina.

Kirjandusuurija Epp Annus on mõtestanud armastust kui kultuurilist kujutelmata,¹ ent armastust saab vaadelda ka teisiti – kui elatud kogemust (ingl. *lived experience*), mille järgi võib leida autobiograafilistest tekstidest, nagu kirjavahetused. Kuigi meil nende tekstide tänapäevaste lugejatena puudub otsene ja vahetu ligipääs sellele elatud kogemusele, suudavad minevikust pärit tekstid seda inimlikku kogemust teatud määral vahendada. Ehk isegi sedavõrd, et see minevikukogemus puudutab meid sügavalt siin, olevikus.

Marie Reisik umbes 1910. A-29:200

* Eve Annuk (1964), PhD, vanemteadur, Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, 51003 Tartu, eve.annuk@kirmus.ee

¹ E. Annus. Armastusest: tõerežiimid, kultuurilised kujutelmad ja kehaline ilmakogemus. – Methis 2016, nr. 17/18, lk. 145–162.

Marie Reisiku (sünd. Tammani) ja Peeter Reisiku kirjavahetus Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKM EKLA, fond 108) koosnebki suures osas armastuskirjadest, mida nad on kirjutanud teineteisele eri perioodidel väga palju, isegi ebatavaliselt palju, kui pidada silmas, et suur osa neist kirjadest on kirjutatud siis, kui nad olid olnud juba aastaid abielus. Mõnes mõttes on tegemist erakordse kirjavahetusega nii oma mahu kui ka sisu poolest. Kuigi armastuskirjad iseenesest ei ole arhiivi kontekstis midagi erakordset, ei ole just väga tavaline, et armastajad saavad teineteisele pikki armastuskirju paljude aastate jooksul, ka pärast abiellumist. Kuigi kirjavahetuses kajastatakse samuti teisi teemasid, on armastus kesksel kohal, kirjadest lausa õhkub sügavat tunnet. Kirjade emotsionaalne tonaalsus mõjub nii, et neid lugedes on raske külmaks jääda.

Need kirjad on tekstidena talletunud jäljed saja aasta tagusest armastusest ja seetõttu olulised, sest nende kaudu jõuab meieni kunagi ammu elanud inimeste hääl. Iseasi, kas ja kuidas me suudame seda häält kuulata. Kas asises tänapäevas oleme üldse võimelised mõistma mineviku emotsioone?

Enamasti on meil kõigil mingi arusaam sellest, kuidas sada aastat tagasi elati, kuigi tõenäoliselt ei mõtle me sellele tundeid silmas pidades. Reisikute armastuskirjad kui isiklikud ja privaatsed tekstid kujundavad meie ettekujutust mineviku eludest ja emotsioonidest. Lugejatena võiksime tähelepanu pöörata sellele, kuidas need kirjad kujutavad armastust, missugust suhet nad konstrueerivad, mis on jäetud kirjadest väljapoole, s. t. millest ei kirjutata? Kirjavahetuse lugemine ajendab ka küsima, kas armastuse olemus on muutunud selle pisut rohkem kui saja aasta jooksul, mis eraldab meid lugejatena nende kirjade kirjutajatest?

Kirjade autoritest

Marie Tamman (1887–1941) ja Peeter Reisik (1885–1941) olid mõlemad oma aja kohta väga hea haridusega. 1911. aastast olid nad abielus.²

Marie Tamman (1911. aastast Reisik) oli pedagoog, üks eesti naisliikumise juhtfiguure ja poliitik. Ta sündis 6. veebruaril (vana kalendri järgi 25. jaanuaril) 1887 Pärnumaal Kilingi-Nõmmes ja suri 3. augustil 1941 Tallinnas. Ta õppis Pärnu tütarlaste gümnaasiumis 1895–1904. 1908. aastal läks ta õppima Pariisi ning omandas Alliance Française'i õppeasutuse juures prantsuse keele õpetaja kutse. Seejärel töötas ta õpetajana Tartu (1909–1919) ja Tallinna koolides (1919–1921). Ta oli Tartu Eesti Naesterahvaste Seltsi asutaja ja juhatuse liige 1907–1918, ajakirja Naisterahva Töö ja Elu asutaja ja vastutav toimetaja 1911–1918, Tartu Naisühingu asutaja ja juhataja 1918, Eesti Naisorganisatsioonide Liidu asutajaid ja juhataja 1920. aastast, Eesti Naisliidu ajakirja Naiste Hääl asutaja ja vastutav toimetaja 1926–1932.³

1917. aastal kutsuti Marie Reisiku eestvõttel Tartusse kokku esimene naiskongress.⁴ Marie

Peeter Reisik. B-26:165

² Vt. Postimees, 26.09.1911, nr. 218, lk. 1.

³ Eesti avalikud tegelased. Eluloolisi andmeid. Toim. R. Kleis. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1932, lk. 272.

⁴ H. Mäelo, Marie Reisik 50-aastane. Postimees 05.02.1937, nr. 35, lk. 4. Vt. ka: Kongressi korraldav toimekond, Üleskutse. Naisterahva Töö ja Elu ja Käsitööleht, 26.04.1917, nr. 4, lk. 29; Esimene Ülemaaline Eesti Naiskongress. ▶

Reisik oli ka Asutava Kogu liige, kuhu naistest kuulusid veel Alma Anvelt-Ostra, Minni Kurs-Olesk, Marie Aul, Emma Asson, Helmi Press-Jansen ja Johanna Päts.⁵ Marie Reisik lõi kaasa ka kunstühingu Pallase asutamises.⁶

Aastatel 1929–1934 oli Marie Reisik Riigikogu 4. ja 5. koosseisu liige. 1935. aastal asutas ta Eesti Naisliidu kodumajanduse instituudi,⁷ olles ise ka selle juhataja. Tema tegevus ulatus Eestist väljapoolegi: 1925. aastal esindas ta koos kirjanik Aino Kallasega eesti naisi Washingtonis ülemaailmsel naiskongressil,⁸ 1930. aastal esines ta ülemaailmsel naiskongressil Viinis koos Johanna Pätsi ja Linda Eenpaluga.⁹

Ta on ka tõlkinud prantsuse keelest ilukirjandusteoseid, nagu Marguerite Adoux' romaan „Marie-Claire“ (orig. 1910, tõlge eesti keelde 1913).

Marie Reisikut iseloomustasid tema 50. sünnipäeva puhul ta kaasaegsed kui üht intelligentseimat eesti naist, kes on palju lugenud ja kirjutanud. „Juba oma kooliajal pole ta elava tütarlapsena küll ära öelnud pidudest, kuid tantsimise asemel ta armastanud filosofoerida endast vanemate inimestega. See joon on säilinud siiani. Nüüdki valmistab talle rõõmu mõtteid vahetada oma lemmikalade: kirjanduse, filosoofia ja sotsioloogia üle. Eriti huvitavad teda ideelised küsimused.“¹⁰ Teda on peetud ka tagasihoidlikuks ja avalikkust pelgavaks: „Ta meelsamini teostaks oma ideed ise, olles täiesti nähtamatu. Sellest on aja jooksul temas välja kujunenud isegi ligipääsmatus. Ta jääb teatavasse kaugusesse isegi lähematele kaastöölistele. Aga teda mõistetakse hästi. Eriti, kes töötavad temaga külgkülje kõrval. Eemalseisjaile aga tundub tema ümber salapärasuse paiste, nagu ikka inimeste ümber, kes hoiuvad tagasi.“¹¹

Marie Reisiku tagasihoidlikku loomust rõhutasid teisedki. Käsitledes Marie Reisiku teeneid poliitikas, leidis Jaan Tõnisson, et ta on „Eesti rahvaerakonnas rohkem tegevust ilmutanud, kui tema muiduselt tagasihoidlikkusest oleks võidud loota“¹². Tema mõju poliitikas on olnud suurem kui ainult poliitiliste seisukohtade esitajana: „Mida tema oma esinemistel parlamendis ja väljaspool kultuurse demokraatluse vaimus kaitsnud või õhutanud, on ainult osa sellest, mida tema on poliitikasse kaasa toonud. Veel tähtsam on olnud just kõlbline mõju, mida Marie Reisik poliitilises töös ja võitluses ilmutas oma ümbrusele.“¹³

Marie Reisiku tagasihoidlikkust on rõhutanud ka Helmi Mäelo: „Kuigi Marie Reisik seisab suure üleriikliku naisorganisatsiooni eesotsas, on ta enda isiku suhtes ääretult tagasihoidlik, mitte vaid nüüd, sünnipäeva puhul, vaid alati. Sageli väline vaatleja imestab tema tagasihoidlikkust, südames võib nurisedagi tema üle, aga lähemad kaastöölised teavad, millisel määral siiski on Marie Reisik kõige taga, mis sünnib naisliikumises.“¹⁴ Ta tõi esile Marie Reisiku hindamatut rolli naisliikumises ja leidis, et tänu Marie Reisiku kavakindlale juhtimisele on eesti naisliikumine väga vähe vääratanud.

Advokaat Peeter Reisiku tegevusest on suhteliselt vähe teada. Ta sündis 25. augustil (vana kalendri järgi 13. augustil) 1885. aastal Hallistes¹⁵ ja õppis õigusteadust Tartu ülikoolis, lõpetades selle 1911.¹⁶ Samal aastal võeti ta vastu Peterburi kohtupalati ringkonna vandeadvokaatide abiks¹⁷

► Naesterahva Töö ja Elu ja Käsitööleht, 07.06.1917, nr. 9–10, lk. 65–71; M. Reisik, Poliitilise seisukoha võtmise eelne kõne Naiskongressil 27. mail. – Naesterahva Töö ja Elu ja Käsitööleht, 07.06.1917, nr. 9–10, lk. 69–71.

⁵ Eesti Asutava Kogu valimiste peakomitee teatab, et Eesti Asutava Kogu liikmete koosseis Asutava Kogu avamise päevaks 23. aprillil 1919. järgmiselt kujunes. – Riigi Teataja, 30.04.1919, nr. 28–29, lk. 230.

⁶ Vt. M. Joonsalu, T. Tälvistu. Pallas. Tartu Kunstimuseum, Tartu, 2010, lk. 38.

⁷ Vt. Kodumajanduse instituudi pidulik avamine. – Postimees, 06.09.1935, nr. 242, lk. 3.

⁸ A. P. Eesti naisliidu esitajad Ameerikas. – Postimees, 06.06.1925, nr. 149, lk. 4.

⁹ H. Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Tallinn, Varrak, 1999, lk. 153–154. Vt. ka M. Reisik, Rahvusvahelise Naisliidu peakoosoleku tulemusi ja muljeid. – Päevaleht, 24.06.1930, nr. 168, lk. 5.

¹⁰ A. Vesilo. Marie Reisik isikuna. – Uus Eesti, 05.02.1937, nr. 36, lk. 7.

¹¹ Samas.

¹² J. Tõnisson. Marie Reisik eesti naiste esindajana poliitikas. – Postimees, 05.02.1937, nr. 35, lk. 4.

¹³ Samas.

¹⁴ H. Mäelo. Marie Reisik 50-aastane. – Postimees, 05.02.1937, nr. 35, lk. 4.

¹⁵ Vt. EELK Tartu Pauluse kogudus, Personaalraamat Rei-Roo (I pihtkond), XXII b kd., 1879–1938, lk. 19. RA, EAA.5357.1.72.

¹⁶ Vt. Peeter Reisiku Tartu ülikooli õigusteaduskonna lõputunnistuse ärakiri. EKM EKLA, fond 108, m 10:12.

¹⁷ Vt. Peterburi kohtupalati ringkonna vandeadvokaatide abiks vastuvõtutunnistus 17. 09.1911. EKM EKLA, fond 108, m 1:13.

ja ta töötaski hiljem advokaadina. Vandeadvokaadiks sai ta 21. aprillil 1921.¹⁸ Peeter Reisik suri 27.07.1941 Tallinnas.

Peeter Reisik osales ka Eesti Vabariigi loomisel. Ta oli Ajutise Valitsuse komissar Harjumaa maakonnas alates 9. jaanuarist 1919.¹⁹ 1. augustist 1919 määrati Peeter Reisik riigikontrolöri ase-täitjaks²⁰ ja sellel ametikohal oli ta kuni 11. oktoobrini 1920.²¹ Ta vabastati Riigikontrollnõukogu liikme ametist alates 22. jaanuar 1921.²²

Peeter Reisik oli ka Eesti-Vene rahulepingu artiklis 14 ette nähtud Eesti-Vene segakomisjoni Eesti delegatsiooni esimees alates 5. oktoobrist 1920²³ kuni 9. veebruarini 1921.²⁴

Peeter Reisik tegi kaastööd ka Marie Reisiku toimetatud ajakirjale Naesterahva Töö ja Elu ja Käsitööleht, mis ilmus alates aastast 1911. Näiteks ilmus ajakirja 1913. aasta esimeses numbris tema artikkel „Abielus oleva naese isiklik ja varanduslik seisukord Baltimaa kodanliste seaduste järel“.²⁵ Samuti oli Peeter Reisik ajakirja Õigus, mis ilmus Tartus väljaande Tartu Päevaleht: Meie Aastasada 1913–1916 lisaväljaandena, tegevtoimetaja aastal 1914.

Võimalik, et Peeter Reisik on ka tõlkinud: nii ilmus ajakirjas Linda 19. veebruaril 1904 N. Gogoli jutustus „Dnepr“, mille tõlkijateks/mugandajateks on märgitud P. Reisik ja E. Mihkelson.²⁶

1930. aastatel tegeles Peeter Reisik ka äritegevusega: nii mainitakse 1936. aasta Päevalehes, et asutati osühisus „Elamu“ 150 000-kroonise osakapitaliga ja selle liikmeks olid ärimehed Alfred Miller ja Gustaw Wirma, arstid dr. Bruno Vahtrik, Paul Pedusaar ja Konstatin Pedusaar ning advokaadid Elmar Anderson ja Peeter Reisik. Osühisuse esimeseks ülesandeks oli pilvelõhkuja püstitamine Tallinnasse Jaani ja Väike-Karja tänava nurgale.²⁷

Aastal 1923 on Hoia Ronk (kirjanik Karl August Hindrey pseudonüüm) iseloomustanud teda oma följetonis kui inimest, kes „elab oma vaikset elu, ei ole avalik tegelane ja ei soovi konti rikkuda. Tal on see üsna õige põhimõte kõige väiksema jõukulutusega kõige suuremat mõnu meie hädaorus saavutada. Ja ta ei salli inimesi, kes talle mõnu ei paku. Ta tahab nende kohta nalja teha. Aga ta ei salli, kui nad seda tema kohta teevad. Siis läheb ta parem ära. Otsekoheselt öeldud, heidab tema ise paremat nalja. Taevas on talle soodsamat sorti suuvärgi andnud. Seda ta tarvitab, kui tal hea on olla. Ja hea on tal olla, kui ta seda tarvitab.“²⁸

Kirjavahetusest

Marie ja Peeter Reisiku fondis (fond 108) on nende omavahelisi kirju perioodist 1906–1922. Põhiosa kirjavahetusest on aastatest 1906–1916, hilisematest aastatest leidub ainult üksikuid kirju (3 kirja), lisaks veel 25 dateerimata kirja Marie Reisikult Peeter Reisikule ja 13 dateerimata kirja Peeter Reisikult Marie Reisikule. Arhiivianalüüsi põhjal on Marie Reisik saatnud Peeter Reisikule 404 kirja ja Peeter Reisik Marie Reisikule 383 kirja. Pikemad kirjavahetused on olnud aastatel 1907–1909 (keskmiselt 50–70 kirja aastas) ja 1916, mil Peeter Reisik saatis Mariele 163 kirja ja Marie Reisik talle 120 kirja. Kirjad kajastavad perioode, mil oldi lahus nii Eesti piires (nagu kirjavahetuse algul) kui ka mujal riikides: 1908. aastal läks Marie Tamman õppima Pariisi ja 1916. aastal saadeti Peeter Reisik tööle Minskisse.

Marie Tammani ja Peeter Reisiku kirjavahetus algas aastaid enne nende abiellumist, 1911. aastal. Esimese kirja saatis Marie Tamman Peeter Reisikule 6. jaanuaril 1906. Peeter Reisiku esimene kiri – postkaart – Marie Tammanile on dateeritud 19. mail 1906. Kuigi Peeter Reisik

¹⁸ Vt. Riigi Teataja, 02.05.1921, nr. 32, lk. 208.

¹⁹ Vt. Riigi Teataja, 13.01.1919, nr. 2, lk. 14.

²⁰ Vt. Riigi Teataja, 23.09.1919, nr. 67, lk. 531.

²¹ Vt. Tallinna Teataja, 12.10.1920, nr. 231, lk. 1.

²² Vt. Riigi Teataja, 12.02.1921, nr. 11, lk. 76. Vt. ka K. Arjakas. Eesti Vabariigi riigikontroll alustas koos oma riigiga. – Postimees, 29.03.2008.

²³ Vt. Riigi Teataja, 11.10.1920, nr. 167–168, lk. 1330.

²⁴ Vt. Riigi Teataja, 08.03.1921, nr. 16, lk. 100.

²⁵ P. Reisik. Abielus oleva naese isiklik ja varanduslik seisukord Baltimaa kodanliste seaduste järel. – Naesterahva Töö ja Elu ja Käsitööleht, 05.02.1913, nr. 1, lk. 3–5.

²⁶ Dnepr. N. W. Gogoli järele P. Reisik ja E. Mihkelson. – Linda, 19.02.1904, nr. 7, lk. 135.

²⁷ Uute pilvelõhkujate püstitamisele. Asutati osühisus „Elamu“ 150.00 kroonilise osakapitaliga. – Päevaleht, 26.01.1936, nr. 25, lk. 7.

²⁸ H. Ronk. Kaasaegsed. Peeter Reisik. – Postimees, 23.03.1923, nr. 79, lk. 2.

tunnistab kohe kirjavahetuse algul, et ta „kirjutamist sündimisest saadik kõige hullem olen vihkanud“²⁹, kujuneb nendevaheline tundeline kirjavahetus aastate jooksul mahukaks. Muidugi on selles armastuse loos ka ebakõlasid, nagu teineteise mittemõistmist või kirjast valesti aru saamist, aga need väikesed arusaamatused lahendatakse pea, kinnitades uuesti oma suurt tunnet. Kirjad käsitlevad ka muid teemasid, nagu Marie Tammani elu ja õpingud Pariisis, Peeter Reisiku töö advokaadina, kohalik kultuurielu jms.

Kirjavahetuse algul (1906) on Marie Tamman Kilingi-Nõmmes ja Peeter Reisik Mõisakülas, kust ta läheb õige pea Tartusse juurat õppima. Nende suhe areneb üsna mõõdukalt: kui 1906. aasta kirjadest pöörduvad nad teineteise poole teietades, siis 1907. aasta lõpuks jõuavad „sina“ kasutamiseni.

Enamik kirju on dateeritud, aga mõnikord puudub kirjal kuupäev ja ka postitempli kuupäeva ei ole võimalik välja lugeda. Kirjad on üsna pikad, pikematel lahusoleku perioodidel võivad need olla kümne- kuni kaheteistkümmeleheküljelised. Mõlemad kirjutavad vahel ka mitu kirja päevas, sest kirja kohalejõudmine võis võtta hulk aega, aga kirjajärgutajate kärsitus oma tundeid ja meeolusid jagada ajendas vastust ära ootamata uut sõnumit teele saatma.

Kirjavahetuse alguses on tunded sordiini all. Suhte arenedes muutuvad kirjadki avameelsemaks ja intiimsemaks. 1907. aastal arutatakse palju ka päevakohastel teemadel. Mõlema kirjutaja haridus ja silmaring võimaldasid neil käsitleda erinevaid teemasid, alates naisõigusest kuni vaba armastuseni. Marie Tamman paistab silma oma vabameelsusega naisküsimumes ja vaba armastuse üle arutledes. Näiteks arutledes vene kirjaniku Leonid Andrejevi (1871–1919) näidendi „Žizn tšeloveka“ („Inimese elu“)³⁰ üle, kirjutab Marie, kuidas teatud proud olid leidnud, et see teos noortele tüdrukutele ei sobi. „Minu ütetus, et see kentsakas oleks, kui inimesed seda häbenema peaksid, mis ometi looduses õieti kõige suurem ja püham on, – nimelt elu ja tema hakkatus – ärritas neid veel enam.“³¹ Samas kirjas tunnistab Marie, kuidas tänu Peetrile ei ole tal enam igakevadist üksildus- ja rõhutuse tunnet.

Marie kirjutab, et tahab minna ülikooli õppima, aga kuna Tartu ülikooli naisi ei võeta, mõtleb ta minna Venemaale ning et ta tahab õppida mitte sellepärast, et „naisterahva haridusliste püüete pioneer olla“, vaid seetõttu, et elu teda selleks sunnib – ta ei saaks Kilingi-Nõmmes tegevusetult elada.³²

Nende vahel oli mitte ainult emotsionaalne, vaid ka intellektuaalne side. Peeter Reisik tunnistab Marie Tammanile 1906. aastal: „Ma auustan Teid 1. kui mõtlejat naisterahvast, kellega ilma igavuse tundmata mitu tundi ilma vahet pidamatta juttu võib ajada ja 2. kui mõistlikku naisliikumisest osavõtjat, kes asjast aru saades, täiesti õige ja elujõulise otsuse peale on tulnud, et naisliikumine rumalus on ja et naisterahvastele tegelikult enam mingisugusid õigusid tarvis ei ole. Teie ei ütelnud seda muidugi mitte nii selgelt välja, aga oma mõttekajastuste abil tuln selle otsusele.“³³ Iseennast iseloomustab Peeter Reisik kirjavahetuses kui rahulikku ja tasakaalukat inimest: „Mina olen üks kõige rahulistemast inimestest selle planeedi peal, kellel kriitika niisama võeras on kui vesi tulel.“³⁴

Marie Tamman omalt poolt väljendab kahtlust, et kui kirjavahetus ägedasti peale hakkab, siis lõpeb ta õige pea.³⁵

Järk-järgult muutub kirjavahetuse tonaalsus isiklikumaks ja kirglikumaks, nii et juba 1907. aasta keskpaigas on kirja pandud kirglikud armastuseavaldused mõlema poolt, nimetades teineteist sõnadega „armsam“, „kallim“, „kallike“. Isegi üheksa aastat hiljem – 1916 – ei ole tunded jahenenud, vaid nad avaldavad ikka teineteisele armastust.

Marie Tamman tunnistab, et Peeter on tema esimene armastus: „Ma olen Teil enam, kui üks kord ütelnud, et ma veel ialgi ennem noorele meesterahvale ligemal seisnud ei ole, et ma esimest korda tõsiselt armastan.“³⁶

1908. aasta kirjavahetus, millest siin on avaldatud mõned kirjad, algas jaanuari alguses Marie Tammani 6. jaanuaril Kilingi-Nõmmelt saadetud kirjaga. Peeter Reisik viibis sel ajal Mõisakülas. Marie Tamman ütleb oma kirjas, et ta ootab, et Peeter talle iga päev kirjutaks. „Ma saan ise väga hästi aru, et see ehk lollus on, iga päev üksteisele kirjutada, aga tundmus räägib selle vastu. Ja lõpp

²⁹ Peeter Reisiku kiri Marie Tammanile 16.08.1906. EKM EKLA, fond 108, m 5:1, l. 6/6.

³⁰ L. Andrejev. Inimese elu, vn. k. 1906, e. k. 1927, tlk. A. Adson.

³¹ Marie Tamman Peeter Reisikule 28.04.1907. EKM EKLA, fond 108, m 1:2, l. 9/20.

³² Marie Tamman Peeter Reisikule dat-mata kirjas postitempli kuupäevaga 23.05.1907. EKM EKLA, fond 108, m 1:2, l. 20/54.

³³ Peeter Reisik Marie Tammanile 28.08.1906. EKM EKLA, fond 108, m 5:1, l. 7/9.

³⁴ Peeter Reisik Marie Tammanile 02.09.1906. EKM EKLA, fond 108, m 5:1, l. 8/11.

³⁵ Marie Tamman Peeter Reisikule 20.09.1906. EKM EKLA, fond 108, m 1:1, l. 5/13.

³⁶ Marie Tamman Peeter Reisikule 30.05.1907. EKM EKLA, fond 108, m 1:2, l. 24/69.

on see, et ma ometi kõige õnnelikum oleks, kui iga päev Sinu käest kiri tuleks.³⁷ Marie kirjutab ka lühidalt oma käikudest Kablisse ja Heinastesse, aga tunnistab siis, kui väga ta igatseb Peetri järele: „Minu mõtted on nii Sinu juures, et ma sagedasti oma terve ümbruse ära unustan ja tõeste Sinu juures olen – oma terve hingega.“³⁸ Peeter Reisik vastab 8. jaanuaril, et ta tahaks Mariele küll sagedasti kirjutada, aga „kui ma sulle kätte võtan, ei tule midagi välja. Peas on niisugused mõtted, millel ainult suusõnalise rääkimise juures natuke väärtust oleks.“³⁹ Nad arutavad kirjades oma suhete üle ja ka selle üle, kas saavad teineteisest õigesti aru.

Õige pea, 1908. aasta aprillis sõidab Marie Tamman Pariisi ennast prantsuse keeles täiendama ja Peeter Reisik kirjutab lahusoleku raskusest ja igatsusest Marie järele. Sedasama tunnistab Mariegi oma kirjades. Alles teel olles, elades Riia võõrastemajas ja oodates võimalust Prantsusmaale sõiduks, tunnistab Marie: „Sina, minu kallim, miks ei või Sa siin olla? Ma olen nii ükski, nii külm on – ma tahan Sind, oh kuidas ma Sind tahan. Üksainus kord Sind suudelda, Sinu kätt enese käes tunda, kallim – see oleks nii heal!“ Tä veenab ennast siiski, et ei tohiks ahastada ja mõtestab oma suhet: „Kui Sinuga koos olin, siis ei saanud ma õieti arugi, mis Sina mulle oled. Aga nüüd. Sa oled mulle kõik, oled kalleim.“⁴⁰

Marie Tammani kirjad kajastavad ka pikka reisiteekonda Pariisi. Nii kirjeldab ta reisi läbi Riia ja Berliini, lubades saata „iga uulitsa nurga pealt kaardi. Kui Pariisis nii edasi läheb, siis kogub Sul aja jooksul terve Pariis kokku.“⁴¹ Muljed Saksamaalt ei ole küll positiivsed: „Mulle Saksamaa ei meeldi. Koguni vastik on. S. o. väga угодно“⁴² on kõik, aga nii võimatu pedantiline. Kohe, kui üle piiri tuled, algab nagu teine ilm, teine kultuur.“ Ka inimesed olevat pedantsed, kuigi berlinlased olevat teistsugused, neis olevat rohkem elu.⁴³ Lõpuks jõuab Marie Tamman Pariisi, esimene seal Peeter Reisikule saadetud kiri kannab kuupäeva 18. mai 1908. Esimesed muljed räägivad kohanisest Pariisi oludega, võõrastustundest ja igatsusest Peetri järele. Aga Mariel tuleb tööle hakata, sest ta astus sisse Saint-Germaini instituuti, mille eksami ta lootis ära teha augustis. Õppima asumine tekitas ka tunde, et ta oskab prantsuse keelt tegelikult vähe.

On ka naljakaid seiku. Nii kirjeldab Marie, kuidas ta käis politseis, põhjuseks see, et ta polnud ennast seal registreerinud kui venelane, seda aga nõutavat kõigilt venelastelt. Tema kinnitusest, et ta on hoopis eestlane, ei saadud kuidagi aru.⁴⁴

Ent igapäevatoimetuste ja võõraste oludega kohanisest kõrval ilmestab mõlema kirju lakka-matu igatsus teineteise järele ja sagedased armastusavaldused. Igatsus oli vahel nii suur, et Marie tunnistab ühes kirjas, kuidas keset suurt kunstinäitust *Grand Palais*'s haaras teda lohutamatu igatsus, nii et ta kogu nähtud ilu keskel tundis ennast üksinda, saamata seda ilu Peetriga jagada: „Istusin ühte nurka sohva peale palmide taha ja nutsin. Ah, kuidas ma Sind näha tahtsin. Ei, mitte ainult näha. Ma tahaks Sind tunda, Sinuga rääkida, tahaks pea kord sinu rinnale panna ja nutta, nutta ilma otsata.“⁴⁵ Pariis olevat selleks liiga ilus ja rikas linn, et seda kõike ükski naudida.

Juuni lõpust juuli lõpuni oli Marie mere ääres Saint-Valery-en-Caux's, õppides teda õpetanud professori kursusel ja elades tema perekonnas. Ta kirjutab, et see pakub talle vaheldust ja vabamat elu, sest Pariisis oli väga palav ja seetõttu oli töötamine võimatu. Ka eksamid oli võimalik ära teha seal. Viimased seal saadetud kirjad on täis kohtumise ootust.

1908. aasta algul viibis Peeter Reisik veel kodus Mõisakülas, mille talueluliku õhkkonnaga ta juba ära harjuma hakkas: „Kui inimene kaua maal on, siis läheb ta oma meele ja mõistuse poolest niisama ausaks põlluharijaks talumeheks, nagu kõik tema ümber. Kõigevähemalt minuga oleks lugu nii – ma tunnen juba praegugi seda. Ma olen oma ümbrusega juba täieste ära harjunud. Majapidamises ettetulevad sündmused hakkavad mind juba väga huvitama; ülepea suurem osa huvitusi hakkavad ennast nende asjade ümber koguma, mida siin ümberkaudu näed.“⁴⁶ Ent peagi jätkus õppetöö Tartu ülikoolis ja Peeter pidi hakkama eksamiteks valmistuma. Igatsus Marie jä-

³⁷ Marie Tamman Peeter Reisikule 06.01.1908. EKM EKLA, fond 108, m 2:1, l. 1/1.

³⁸ Marie Tamman Peeter Reisikule 06.01.1908. EKM EKLA, fond 108, m 2:1, l. 1/2.

³⁹ Peeter Reisik Marie Tammanile 08.01.1908. EKM EKLA, fond 108, m 6:1, l. 1/1.

⁴⁰ Marie Tamman Peeter Reisikule 21.04.1908. EKM EKLA, fond 108, m 2:1, l. 9/25.

⁴¹ Marie Tamman Peeter Reisikule. Dateerimata postkaart postitempli kuupäevaga 14.05.1908. EKM EKLA, fond 108, m 2:1, l. 13/30.

⁴² Угодно – meelepäraselt (vп. k.).

⁴³ Marie Tamman Peeter Reisikule 15.05.1908. EKM EKLA, fond 108, m 2:1, l. 16/33.

⁴⁴ Marie Tamman Peeter Reisikule 15.06.1908. EKM EKLA, fond 108, m 2:1, l. 46/116.

⁴⁵ Marie Tamman Peeter Reisikule 22.05.1908. EKM EKLA, fond 108, m 2:1, l. 27/56.

⁴⁶ Peeter Reisik Marie Tammanile 15.01.1908. EKM EKLA, fond 108, m 6:1, l. 2/4.

rele oli siiski suur ja see sundis kirjutama palju: „See on juba kolmas kiri kallis, mis ma Sulle täna kirjutan.“⁴⁷ Igatsus takistas vahel ka õppimist: „Ma olin praegu pikali sohva peal ja tuupisin. Aga häkitselt tulivad mustad mõtted peale, mis nagu varjud nurga taga välja ronivad. Ma ei saa enam lugeda – viskan raamatu ära.“⁴⁸ Peeter kirjeldab oma kõhklusi ja muret võimaliku lahkumineku pärast, sest ta ei saa olla kindel Marie armastuses, kartes konkurente, kes samuti on oma tundeid Marie vastu väljendanud: „Ma armastan Sind ihust ja hingest ja tahan, et Sa mind niisama armastad. Nimelt sellepärast, et ma seda armastust väga tõsiselt võtan ja temast väga palju saada tahan (õieti kõike).“⁴⁹ Ja kuna eksamite eest ei ole pääsu, siis kinnitab Peeter Mariele, et on juba lõpuks tublisti tööle hakanud, nii et üks eksamgi on juba tehtud.⁵⁰ Peeter kirjutab, et eksamiteks õppimine aitabki igatsusega hakkama saada ja töötegemist soovib Peeter ka Mariele.

Ebakõlased tekitab veel Marie mõte minna pärast Prantsusmaal omandatud kutset tööle Venemaale, kus on võimalik õpetamisega rohkem teenida. Peeter laidab selle mõtte maha, sest nii raske oleks jälle lahus olla. Ta lisab: „Kui Tartus mitte prantsuse keelega nii palju teenida ei saa – siis võib ometi kokkuhoidlikumalt elada. See ei ole ometi nii raske. Kapitali sa selle keelega ju kunagi kokku lüüa ei saa – nii kui nii annad kõik välja, mis teenid. Ja kas ei ole siis mitte üks kõik, kas natuke rohkem või vähem välja anda! Pealegi on Sul Tartus võimalik õige väikeste kuludega ära elada. Saa, armsam, sellest aru, et kokkuhoidlikumalt elamine mitte häbi asi ei ole ja suur raha väljaandmine mitte inimese väärtust ei tõsta.“⁵¹

Marie Tamman tuli Pariisist ära 1908. aasta augusti algul, kui oli kätte saanud oma diplomi. Juba Eestis olles ja teineteisega näost näkku suheldes polnud enam põhjust kirjavahetuseks ja nii on nad 1908. aastal saatnud teineteisele veel vaid mõned üksikud kirjad lühikeste lahusolekute ajal. Marie viimane 1908. aasta kiri on saadetud jõululaupäeval, Peetri viimane 1908. aasta kiri 21. detsembril Mõisakülast.

Mõistagi kajastab kirjavahetus lahusoldud aega, mis juba iseenesest tekitas igatsuse partneri järele. Igatsus näib kulmineeruvat 1916. aastaga, mil lahusoldud periood oli kestnud peaaegu terve aasta, sest Peeter Reisik oli saadetud tööle Minskisse. Sel ajal on Reisikud saatnud teineteisele kõige rohkem kirju. 1916. aasta algul on Marie saatnud Tartust esimese kirja 15. jaanuaril ja viimase kirja Minskisse 6. novembril. Peetri viimane kiri Mariele Minskist on saadetud 11. novembril. Seda pikka lahusolekut varjutas ka sõjalukord, mis pani Marie Reisiku abikaasa pärast tõsist muret tundma. Peeter Reisiku Minskist saadetud kirju on ka sõjatsensuur tsenseerinud: enamasti leidub vastavasisuline tempel⁵² kirja ümbrikul, aga ühe kirja puhul⁵³ on tsembr 9 rida musta tušiga maha tõmmanud, nii et need read on loetamatud.

Lahusolekud ja seega ka kirjavahetus näibki lõppevat 1916. aastaga, sest järgmisest aastast on säilinud ainult üks Marie Reisiku lühike kiri Peeter Reisikule ning 1919. ja 1922. aastast kummastki üks Peeter Reisiku kiri Marie Reisikule (lisaks paarikümnele dateerimata kirjale). Reisikute elu läks igapäevasemas rööbastesse, Peeter Reisik sukeldus advokaaditöösse ning Marie Reisik pühendus naisliikumise eestvedamisele ja poliitikategemisele.

Reisikute kirjavahetus ja muud dokumendid, samuti fotod jõudsid EKLA-sse pärast autorite surma 1942. aastal James Raukase poolt üleantuna. Väidetavalt oli James Raukas Marie Reisikut ravinud arst.⁵⁴ EKLA registriraamatus on üleandmise kuupäevaks märgitud 9. mai 1942.

Avaldamispõhimõtetest

Siinses artiklis on kirjad avaldatud muutmata kujul, säilitades autorite keelekasutuse ja ortograafia (mis on mõnevõrra ebajärjekindel), sest see on oluline osa kirjadest kui tekstidest.

Kirjad kajastavad nende kirjutamise hetke ja sellistena iseloomustavad nad ka ajastut. Paran-

⁴⁷ Peeter Reisik Marie Tammanile 18.05.1908. EKM EKLA, fond 108, m 6:1, l. 9/24.

⁴⁸ Peeter Reisik Marie Tammanile 18.05.1908. EKM EKLA, fond 108, m 6:1, l. 9/24.

⁴⁹ Peeter Reisik Marie Tammanile 18.05.1908. EKM EKLA, fond 108, m 6:1, l. 9/27.

⁵⁰ Peeter Reisik Marie Tammanile 24.05.1908. EKM EKLA, fond 108, m 6:1, l. 12/34.

⁵¹ Peeter Reisik Marie Tammanile d-ta kirjas postitempli kuupäevaga 28.06.1908. EKM EKLA, fond 108, m 6:1, l. 38/117.

⁵² Просмотрѣно военною цензурою – läbi vaadatud sõjatsensuuri poolt (vn. k.).

⁵³ Peeter Reisik Marie Reisikule 4.03.1916. EKM EKLA, fond 108, m 8:1, l. 21/34.

⁵⁴ P. Erelt. Pärja nõuab muuseumilt tagasi teoseid kogumaksumusega üle 100 000 euro. – Eesti Ekspress, 05.11.2014, lk. 10.

datud on ainult ilmsed kirjavead, nagu näiteks puuduv koma, punkt lause lõpust või puuduv täht sõnas. Väljaloetamatud kohad on märgistatud nurksulgudega.

Kirjades esineb suhteliselt palju ka venekeelseid ja saksakeelseid sõnu, sest mõnikord pole autorid osanudki oma mõtteid eestikeelsete sõnadega väljendada. Haritlastena oli kirjade autorite, eriti Marie Reisiku võõrkeelteoskus väga hea. Teisalt viitab vene- ja saksakeelsete sõnade kasutamine ka nende keelte tähtsusele tol ajal.

Kirjad on järjestatud autori järgi: alguses on toodud Marie Tammani kirjad, seejärel Peeter Reisiku kirjad. Mõlemad autorid võisid vastust ära ootamata kirjutada samal päeval mitu kirja (mõnikord ilma kuupäevata), seepärast on kirjade õiget järjekorda vahel raske, kui mitte võimatu kokku seada. Alati ei ole kõik kirjad terviklikud, näiteks võib puududa kirja lõpp, nagu Peeter Reisiku kirjal 2. juunist 1908, ka ümbrikud ei ole alati säilinud. Seetõttu ei olegi kirju järjestatud vaheldumisi, vaid mõlema autori kirjad on esitatud järjestikku, nii nagu need on ka säilikus järjestatud, kummagi kirjutaja kirjad eraldi.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute tippkeskus) ja see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT 22-2.

Marie Tammani ja Peeter Reisiku kirju

1. Marie Tamman Peeter Reisikule [dateerimata]

Kallis, Sinu tänane kiri on hea. Ma olen tema üle õnnelik, väga õnnelik. Ma tahaks Sulle selle kirja eest ja ka muidu midagi väga head ütelda. Ma ei saa. Ma tunnen praegu hästi. Nii väga hästi.

See on niisugune magus rahu – Sinu tänase kirja järele. Sest selles kirjas oled Sa nii, kuidas Sa õieti oled, armastad Sa nii, kuidas ma Sind armastan. Kui ma Sinu kirja läbi lugesin, oleks ma nutta võinud – õnne pärast, sest ma tundsin, mis Sa mulle selle kirjaga anda tahtsid – seda on nii palju, see on hea, et seda päris ära mõteldagi ei või, veel vähem ütelda.

Tead, kallis, Sa pead mu viimase kirja ära unustama. See oli nii halv, niisugusest sõnast, kui see „барыня“¹ kinni hakkata. Ja Sa ei mõtelnud ju sugugi nõnda. Ei. Oh, see oli nii rumal, nii väike. Ma põlgan ennast selle kirja pärast. Hävita ta ära, sest see ei olnud sugugi mina, kes teda kirjutas. See oli keegi teine, kes väsinud ja närviline oli. –

Kallis, Sa tahad, et ma Sulle Sinu mõlemate kirjade peale pikalt vastan. Sinu eilase kirja peale on Sul vastus käes – minu eelviimane kiri. Ma, nagu aiasin, et Sul tarvis oli teada ja kuulda, kuidas ma Sind armastan. Sest mul oli nii hea olla, kui ma selle kirja kirjutanud olin. Ma olin kõik ütelnud, mis mul hinges on. Ja ka täna ei saa ma midagi muud Sinu kirja peale vastata. Ja ma ei usu sugugi, et niisugused mõtted, nagu nad selles kirjas on, Sinu sees täiesti aset võiks võtta. Need on väsinud, roidunud, närvilise silmapilgu sünnitused, millest pärast isegi aru ei saa ja mida omaks tunnistada ei taha. Sul oli raske. Ma saan sellest nii hästi, nii väga hästi aru. Aga Sul ei tohi raske olla ja Sul ei tohi sarnased mõtted pähegi tulla. Sul on õigus: kui ma ei jõua neid mõtteid Sinust peletada, siis on mu armastus liig nõrk. Sest armastus on vägev. Tema võib kõik. Ja, kallis, Sa võid uskuda, sest Sa pead ju tundma, et mu armastus Sinu vastu nii suur, vägev, puhas on, et ta kõik ära võita võib. Ma ei tea, kui see, mis minu sees domineeriv on, mis kõike minus juhib (seda on see armastus), kui see mitte nii vägev ei oleks, – ma ei tea – ma ei olekski siis.

Ma olen praegu nii kärsitu, sest et mul sõnu ei ole – Sulle seda nii ütelda, kuidas ma tahan. Tead, kallis, ma armastan Sind. Ja ma ei ole kunagi enne kellegile midagi andnud. Ja siis tulid Sina. Ja Sinulegi oli mul alguses raske midagi anda. Tead, see on nii imelik minu juures. Ma võin ühe inimesega väga palju rääkida, paljude asjade üle, ka enese üle, aga mul on üks teatav, väga suur стыдливость², mis mind ikka keelnud, inimesi oma hinge vaadata lasta, nii, nagu see tõesti on.

¹ Барыня – прота (vn. k.).

² Стыдливость – häbelikkus, ujedus (vn. k.).

Ja hirm. Ma ei tea, mis ma kartsin. Ja umbusaldus. Ja ma olin õieti ikka üks. Ja kui ma kuskil seltskonnas, õhtu peal olin, kui ma lõbus olin, kui ma palju naersin ja rääkisin, siis tuln ma kodu, heitsin voodisse – ja olin nii hirmus õnnetu. Nii üks, nii kole üks ja külm, õudne tundmus oli. Nii palju oli hinges ja pidi maha maetud saada. Ma olen ikka hirmus „unpersönlich“³ olnud. Ja ma otsisin mõnda inimest, kes ehk oleks see olnud, kes minu hinge saab. Naisterahvas see olla ei võinud, sest need, kes minu ümber olivad – olivad kõik väiksemad, need ei oleks tahtnud, ei oleks aru saanud. Mõni meesterahvas. Need minu „sõbrad“, nagu Sina ütled, need ei ole kunagi minu käest midagi saanud, sest, seda tundsin ma, need ei olnud mitte see, kellele ma oma hinge anda võiks. Minus on õieti ikka kaks olevust olnud. Üks, kes teistega rääkis. Teine, kes hing ja elu oli. Ja see inimene püüdis teist ikka veel varjata kui ka teine iseennast peitis. Ma ei oska seda nii ütelda, kuidas see on. Aga Sa saad aru. Ja seal tulid Sina. Ja imelik. Just Sinuga tuttavaks saades, Sinuga rääkides, ei tulnud mul kunagi meelde mõelda, et see ehk Sina olla võiksid, kellele ma ennast võiks anda. See mõte ei ärkanud minus kunagi, ka mitte бессознательно⁴. Aga mul oli ikka imelik usaldus Sinu vastu. Ma ei tea isegi, miks.

Sel kevadel Tartus – kui ma Sinuga kokku sain, olin rahulik, hea oli. Ja nii aegamööda läks see edasi – ja – Sina olid see, ainukene, kellele ma ennast avada võisin. See tuli kõik nii ootamata, nii бессознательно. Ja, vaata, siis ma andsin Sinule kõik, kõik, mis mul anda oli. Ja Sina, armas, pead tundma, pead teadma, et see mitte vähe ei ole, et see terve hing, jagamata on, mille Sa said. Ja Sina andsid mulle niisama palju. See on nii uimastav hea. See on nii palju. See on armastus. Ma ei saa aru, kuidas inimesed mitu korda armastada võivad. See on nii võimatu. Kui inime esimest korda armastab – ta annab ennast nii täitsa ära, et temal midagi enam üle jääda ei või – teiste jaoks. Ah, kui Sa seda ometi praegu tunneks, kuidas ma Sinu olen. Sa tunned seda. Ja Sinus ei ärka enam niisugused mõtted, kui selles õnnetus kirjas. Sest vaata, kui Sa nii rikkas oled, kui Sa tunned, et minu terve hing Sinu on, et tema ikka, ikka Sinu juures on, kõige oma armastuse jõuu ja soojusega, täie arusaamisega Sinust – siis Sa ei või niisuguste mõtete peale tulla. Tea ainult seda, sest see on nii. Oh, kallid.

Ja on palju rohkem veel, kui ma seda ütelda saan, sest terve hing ja armastus on nii ütlemata palju suurem ja vägevam, kui sõnad.

Jah, meie armastus on tore. Sul on õigus – ta on elegialine. Aga see on juba meie mõlemate loomus. Ja sellepärast ei ole ta sugugi halvem. Veel palju parem. Sest iga asi, mis läbi kannatud on, mis „переболело“⁵ – on palju sügavam. Ma armastan meie armastust, aga ma armastan Sind. Kallim. Ja ma tahan ka ainult armastada. Vägevalt, suurelt, täis usaldust. Mitte igapäevaselt, odavalt. Ja nii hea on, kui meil niisugune suur, rikkas „oma ilm“ on, meil kahel, et meil oma „hinge elu“ tarvis midagi muud tarvis ei ole. Eks, kallid. –

Sul on õigus, meie oleme oma armastuse vastu vahel häbemematad olnud. Meie oleme temale haiget teinud, aga meie ei ole teda alandanud. Ja see on hea.

Ja see armastus on nii tore, et tema eest maksab võidelda. Koos! Et ta ikka suuremaks, sügavamaks, selgemaks läheks. Meie kahekesi koos, meie jõuame seda. –

Sa küsid, kas ma ei karda, et ma Sinule liig vana olen. Ei karda. Mitte sugugi. Ma leian koguni, et see parem on, et ma mitte palju noorem ei ole, kui Sina. Meil on kergem koos minna, üksteisest aru saada. Ja, ma usun, see on naisterahva enese süü, kui ta ruttu vanaks läheb. See varane vanadus naisterahva juures on pea ikka (lodevus lõtvus)? (ma ei tea hästi sõna). Ja selles on naisterahva laisk, (liikumise poolest) eluviis süüdi. Kui naisterahvas aga tahab, võib ta kaua nooreks ja tugevaks jääda, vaimliselt, kui ka kehaliselt. Ja ma tahan seda – Sinu, kui ka enese pärast. Tervise eest kardan ma veel vähem. O, ma tulen nii tervelt tagasi, et Sa mind äragi ei tunne. S. o. paksuks ma ei lähe, otse ümberpöörduvalt, aga ma olen väga hoolitsema hakanud tervise eest. Turnin, liigun palju värskes õhus – iga hommiku kella ½8–½9 mängin Luxemburgi aias Diabolot. See on üks väga kena Pariisi mäng. Harjutab musklid, rinda, ülepea kehalist osavust, sest peab palju jooksuma. Hea külg on veel see, et ükski mängida võib, – ei pruugi partnerisi otsida, nii et täitsa iseseisev oled.

³ *Unpersönlich* – ebaisiklik, distantseeritud (sks. k.).

⁴ *Бессознательно* – alateadlikult, ebateadlikult (vn. k.).

⁵ *Переболеть* – tugevat hingevalu tundma; läbi põdema (vn. k.).

Elan korralikult. Kell 11 olen juba voodis, hommikul tõusen kell pool 7 üles. Kui see elu terveks ei tee, siis ma ei tea juba, mis teha. Igatahes on praegu tervis päris hea. Ja ma ei karda ka tuleviku eest. –

Ülepea – ma ei karda midagi, kui meie üksteist armastame ja üksteisest arusaame.

Ja Sina ei tohi ka karta. –

Ma oleni väga ökonoomiliseks läinud. (Mis nimelt rahasse puutub ja millest Sinu kirjas jutt oli). Igatahes annan siin vähem raha välja, kui Tartus, sellepeale vaatamata, et see Paris on. –

Meil on täna esimene Suviste püha. Parislased kõik pidutujus. Mängisime peale lõunat ühe Amerika preiliga diabolot.

Nii palju inimesi on Luxemburgis, et raske liikuda, sest ilm on ka hea. Ma märkan, et püha on, kõige rohkem sellest, et minu all hoovis – ühte korterisse – vist pühade lõbuks grammophon toodud on, ja see mängib hommikust õhtuni. Kõrvad huugavad. – Tore pühade rõõm oli Sinu kiri. Ma olen väga õnnelik. Mäletad mineva aastast Suvisted? Hea oli, nii ütlemata hea. Mäletad?

Nõmmes⁶ oli see suur bazar⁷, tead, kui meie ära kodu läksime, ja ülepea – tore oli. Eks? –

Armsake! Ma olen õnnelik. Ole Sina ka. Ma ei saa Sulle kuidagi nii hästi kirjutada, kui ma tunnen. Aga tunne seda. – Ja ela hästi. Ja kirjuta palju. Kuidas eksam läks? Minu töö edeneb hästi.

Sinu MT.

2. Marie Tamman Peeter Reisikule [Dateerimata]

Sain täna Sinu kirja 2-st juunist kätte. –

Ma vist jään ikka suveks Pariisi. Siin on parem töötada. Mere ääres ei ole raamatukogu ja mul on nii palju vana kirjandust tarvis. Nii et aadressi muuta ei tulegi. –

Muidu elan päris hästi. Parisiga olen päris ära harjunud. Olen koguni hakkanud arusaama tema väärtusest. Selle kuu jooksul, mis ma juba siin olen, olen nii palju targemaks saanud – mitte ainult prantsuse keele ja kirjanduse, vaid ka kunsti ja teaduse poolest, et ma igatahes Parisile tänulik pean olema.

Töötan palju ja töö tagajärjed on siinemaale ka päris head. Paremad, kui ma loota tahtsin. Loodan igatahes eksami ära teha.

Meil on siin hall vihmane aeg. Juba mittu päeva tuleb vihma – hommikust õhtuni. Ja sealjuures on väsitav palavus.

Ülepea – imelik on Pariisi kliima. Niisugune suruv, rõhuv. –

Kunas ma Sinu pildi saan? – Kuuled, Sa pead mulle sagedaste kirjutama. – Ma ei saa Sulle täna kirjutada, ei tea isegi, miks. Halv tundmus on iseenese vastu. Ma olen viimasel ajal jälle närviliseks läinud. Halv, aga midagi ei ole parata.

Ma loodan, et asi jälle paraneb.

Ma ei tea, mul on nii kole raske praegu olla, just nagu rõhuks mind midagi, mis hirmus, mis kole on. – Küll mööda läheb.

Täna õhtu lähen Opéra Comique'sse⁸ „Pelleas et Mélisande“⁹ kuulama, ja homme suurde Operisse¹⁰ Fausti¹¹ kuulama. Üks inglise perekond meie pensionist¹² on loge¹³ võtnud ja kutsuvad mind ligi. Kenad inimesed. Ma kahetsen väga, et ma inglise keelt ei tea. Kui natukene rohkem eelteadmisi

⁶ Kilingi-Nõmmes, kust Marie Reisik oli pärit.

⁷ Heategevus-näitemüük.

⁸ Opéra Comique – 1714 asutatud Pariisi ooperikompanii, praegu kannab ametlikku nime Théâtre National de l'Opéra-Comique.

⁹ Ooperi „Pelleas et Mélisande“ helilooja on Claude Debussy (1862–1918). Libreto aluseks on Maurice Maeterlincki sümbolistlik näidend „Pelleas et Mélisande“ (1892). Esietendus oli Pariisi Opéra Comique's 1902. aastal.

¹⁰ Praeguse nimega Opéra National de Paris, asutatud 1669 Louis XIV poolt.

¹¹ „Faust“ – J. W. von Goethe (1749–1832) näidend (I osa valmis 1808, II osa 1832), mille I osa põhjal lõi prantsuse helilooja Charles Gounod (1818–1893) 1859. aastal ooperi. Libreto autorid olid Jules Barbier ja Michel Carré.

¹² Pansionaadist.

¹³ Loge – loož (pr.> sks. k.).

oleks, siis oleks siin tore võimalus inglise keelt õppida. Mul ei ole vist veel kunagi niisugust vaimlist janu olnud, kui nüüd Parisis. See tuleb vist sellest, et kõik töötavad, õppivad.

Kuidas Sinu töö läheb? Nii naljakas on Sinu kirjas see, et Sa sugugi minu kirju ei ootanud. – Mina ootasin Sinu omasid nii suure igatsusega, et otse närviliseks läksin – selle nädala jooksul. Aga ära lase enam nii kaua ilma kirjadeta olla.

Ah ja, mis halva juttusid siis Schulzenbergid meie üle lahti lasknud on? Ma usun, Laur on oma pruudi käest kõik need juttud kuulnud ehk jälle Tartu prouade käest, ja juttul mis läbi paljude jaamade käinud on, pole kunagi õiget põhja all. Ma ei taha sugugi Schulzenbergisid puhtaks pesta, aga ma ei tahaks õigluseta olla. – Kuidas Pärnu välja nägi? Kas suveks kodu jääd, või lähed kuhugile?

Tervisid. MT.

3. Marie Tamman Peeter Reisikule [Dateerimata postkaart]

Ma ei jõua taevast küllalt tänada, et ta meile sel nädalal vilu ilma annab (võrdlemisi 18° varjus). Saab aga ometi töötada. Suure palavusega on pea võimatu midagi teha. Kuidas maal elad? Mis tuju teeb, töö j.n.e. Teil on vist pühad, kui mu kaart sinna saab. Häid pühi siis. Kirjutan ehk täna õhtul veel. Kas üks mu kiri käes. Terv. MT

4. Marie Tamman Peeter Reisikule

12/VI 08.

Kallim, nüüd oled Sa jälle hea. Ma pean ikka veel ühe oma rumala kirja peale mõtlema – viimase peale, mis Sa Tartus said. See oli nii halv ja ei kõla sugugi – ei minu, ega Sinu praeguse tujuga kokku. Ma kirjutasin aga vist juba temast.

Ma rõõmustan, et Sa terve ja tore oled. Seda pead Sa ikka olema. Kuuled, kallis. –

Minu tervis on ka päris hea ja tuju ka. Teen tööd palju, palju. Ma ei oleks eneselegi ettekujutanud, et ma niipalju töötada saan. Ma töötan kursuses teistega ligi, kes juba oktoobrist saadik meie professorite juhatusel töötavad, kes pea kõik juba aasta või paar Parisis on. Muidugi on see mulle, kes ma prantsuse keelt siinamaale kunagi tõsiselt võtnud ei ole, kellel ühtegi tõsist, sügavamat tutvust kellega ei ole – hirmus raske. Oi, alguses olin selle tõttu kole rõhutatud. Ma ei saanud ettelugemistel poolestgi aru, kodus töötada oli pea võimatu – materjal oli liig raske. Vahel oli niisugune *отчаяние*¹⁴. Aga esimest korda elus sain enesest võitu – hakkasin ise algusest peale ja töötasin järjekindlalt – eratudides. Ja nüüd ma ei karda enam. Läheb päris hästi. Need nädalad – s. o. nüüd juba kuu, mis siin olen, oli raske, aga ma olen nüüd kõige raskemast juba väljas.

Praegu on töö veel igav. Grammatika ja vana kirjandus. Aga kui ma kord uue kirjanduseni jõuan, siis on suurepäraline. See uus kirjandus on ju Prantslastel nii tore.

Tead Sa, eile õhtu olin huvitaval ettelugemisel – demonstrationiga. Suures haigemajas Hotel Dieu¹⁵. Prof. Dieulafoix rääkis. Haige oli sealsamas ja tõendas kõik, rääkis ise.

Uus haigus – Pathomimia¹⁶. Kaks ja pool aastad on mees brand'i¹⁷ käes hulluste kannatanud. Esiteks ilmunud parema käe peal haavad, tehtud operation, kus ühed närvid välja lõigatud. Ei aitanud. Siis lõigatud käsi pea õlani maha. Noor mees – 25 aastane ehk – jooksnud kõik Pariisi tohtred läbi, sest peale selle, kui parem käsi ära lõigatud, tulnud haavad pahema käe peal nähtavale. Muidu täitsa terve, ja haavad ei tee ka ühtegi vaeva üldlase tervisele. Viimati tulnud mees Hotel-Dieu haigemajasse. Küll on uuritud, mis haigus see olla võiks. Hysterie, Syphilis – kõik

¹⁴ *Отчаяние* – ahastus, meeleheide (vn. k.).

¹⁵ Pariisi Hôtel-Dieu – Pariisi vanim haigla, asutatud aastal 660.

¹⁶ *Pathomimia, dermatitis artefacta* – psüühikahäire, mille puhul inimene teeskleb haigussüptomeid, tekitades endale ise nahakahjustusi.

¹⁷ *Brand* – kärbumine, kärbus (sks. k.).

haigused on läbi võetud, aga ükski ei kõlba. Aga nüüd ilmuvad haavad juba parema jala peal ka.

Seal teeb prof. ühe leiduse: Need haavad ei ole ju sugugi haiguse tagajärg – need on Pottasega¹⁸ (on üks niisugune sort olemas) beizitud¹⁹. Ja, mõtle, mees ei olegi haige, ta teeb ennast haigeks, põletab enesele 2½ aasta jooksul pea sada haava ihu sisse, laseb enese käe maha lõigata, ja on õiguse pärast päris terve. Ja muidu elus täitsa normal, põrmugi närviline, väga haritud. Kas tead, see on arusaamata. Mees rääkis ise ka. See olla nagu teadmata võim, vägevam kui tema olnud. Ta ei ole sellest mingit kasu kuskilt saanud, ainult valu ja käe kaotanud, aga ta ei seda jätta võinud. Ja alles nüüd, kus ta pettus ilmsiks tulnud, olla ta kui uus inime. Ja muidugi täitsa terve.

Kas pole, kallis, see kõlab nii loomuvastaselt. Ma olen täna veel nii selle mõju all, et nüüd Sinule sellega igavaks lähen. Aga Sa oleks seda nägema ja kuulma pidanud. –

Kuidas pühad lähevad, kallim? Ja mis teed maal? Ära mind unusta! Kirjuta palju ja pikkalt ja laialt. Ja armasta mind palju.

Tahaks Sind suudelda, tahaks Sind näha, Sinuga rääkida. Sa oled ju nii hea ja Sa oled nii päris minu, eks. Armsam, ma suudlen.

Ela hästi Sinu MT.

5. Peeter Reisik Marie Tammanile

2. VI. 08.

Kallis, nii kaua aega on mööda läinud, kui Sulle viimast korda kirjutasin, et vist ei oskagi seda enam teha. Selle aja sees olen jõudnud juba kodu sõita, kolm päeva Pärnus olla ja nüüd olen jälle kodus. Eile hommiku kodu tulles sain Sinu kinnitatud ja kinnitamata kirjad kätte; täna hommiku sain kaardi. Mul oli Sinu kirjadest hea meel, sest et nad mul ootamata tulivad ja et nad niisuguse „Sina“ kirjutatud olivad, keda ma armastan ja tahan.

Pärnus olime Lauriga (Jaan Lauriga²⁰). Käisime ka kord Jürgensonide pool, Paula Jürgensoni kutse peale, kes ühes meiega Tartust sõitis. See Paula preili on vist küll õige palju paremuse poole muutunud, sestsaadik, kui ta kehvemaks on saanud ja kui isa ära suri. Muidu elasime nagu suvitajad kunagi: käisime ranna ääres söömas, jalutasime, kuulasime halba muusikat j.n.e.

Nüüd olen siis jällegi kord siin uhkes ja iseteadvas ja rasvases maal, kus rasvakord naha all mitte nädalatega, vaid päevadega kasvab.

Ah ja – mulle heideti hiljuti sõbralikult poolt ette (nimelt Laur – ära aga arva, et ma temaga 'meid' arvustanud oleks), et ma olen lasknud Schulzenbergisid Sind expluateerida: kui Tartus keski proua oma pensionärisid²¹ midagi laskvat, või tahtvat külge panna lasta, tunduvat näituseks, kuidas Schulz-gid Sind olevat expluateerinud. Ma ei teadnud seda, et see nii on. Mul oli nii halb seda Sinu üle, kallis, kuulda. Ma ei tea, aga see on natuke alandav nii naiv olla ja ennast mõnest lolli ja matsilisest prouast ja härrast expluateerida lasta. Ülepea on alandav ja rumal ennast koorida lasta, sest see äratav arvamist, kui nagu keegi püüaks pillamisega oma väärtust tõsta, või lugupidamist võita. Ma isiklikult viskaks kümme kord enam raha pori lompri, kui ennast koorida lasta, sest koorija on esimene, kes naerab. Ma tean, Sa oled raha asjus naiv, aga ära ole enam. See ei ole mitte küllalt erapolik. – Sch.-bergid küsisivad minu käest Sinu aadressi ja mul oli nii vastik neile seda anda: ma ei või seda pesakonda sallida, kelles võeras vana pesu juba omanduse instinktsid äratav. –

Kallis, ära tee nendega enam palju tegemist. Meil on ülepea vähe teisi tarvis ja veel vähem neid narrisid matsisid, kes mitte vähe halbu juttusid lahti ei ole lasknud, nagu ma nüüd neist mõlemaist kuulnud olen. Nüüd peaksime juba inimesi tundma. Ma ei tahaks Sind, kallis, tyranniseerida, aga ma ei taha Sind ka halvas valguses ja eht narride seas näha.

¹⁸ Potas – kaaliumkarbonaat, vees lahustuv värvuseta pulber, kasutatakse klaasitööstuses, väetisena jm.

¹⁹ Söövitatud. *Beizen* – peitsima, söövitama (sks. k.).

²⁰ Tõenäoliselt advokaat Jaan Laur (1881–1935).

²¹ Pansionaadi elanikke.

6. Peeter Reisik Marie Tammanile [postkaart]

5/VI. 08.

Oli üks võeras siin ja ei olnud võimalik täna kirjutada. Teen seda homme. Homme mõtlen ka töösse hakata. Mul on nüüd vist päris hea tuju töötamiseks. Saab näha, kuidas läheb. Hea – siis töötame mõlemad. Palju terv.

Ela hästi. PR.

7/VI 08.

7. Peeter Reisik Marie Tammanile

Armas, eila ma ei saanud kirjutada – katsun seda täna teha. Kallim, iga päev ma ei saa kirjutada, siis peaksin ka iga päev jaamas käima: ei taha Sinu kirjasid teiste läbi saata – ei tea isegi miks. Aga ma tahaks, et Sa väga sagedasti kirjutaks – mina katsun üle päeva. – Kuuled, kallis, kui Sul minu armastusest küll on – siis ole õnnelik, ole otsatu õnnelik: ma armastan Sind väga palju, ainult sind, kõik minu püüdmised ja huvitused jooksevad ikka lõpulikult Sinu juurde kokku. Ei ole ühtegi vaimu ega eluavaldust minus, mis Sinust lahus oleks – ja ma arvan, et see sugugi teisiti ei tohiks olla, sest muidu ei saaks ma õnnelik olla. Ma sorisin praegu Sinu vana päevaraamatut.²² Ühes kohas, kus jutt minust ja vanast Jürvetsonist oli, meeldis mulle lause: – Missuguses kõrguses ja puutumatuses tahan ma armastatud inimest näha –. Sa oled küll seda kord ütelnud, aga olgu ta Sul alati meele: ka mina tahan seda nii väga. – Kuuled, kallis, ma ei saa, ehk ma küll väga tahaks sellepeale vaatamata, et Sa seda isegi tead, – Sulle kuidagi ütelda, kui väga ma Sind armastan. Kõik mu olevus on Sinuga nii täidetud, et seal muud midagi enam ei ole. Aga Sa pead ju enesesse palju mahutama – nii et ma rikas, väga rikkas pean olema. Ma tahan, et Sa ennast ka rikka tunneksid olema. Ma ei taha Sinu käest midagi ära võtta, ka mitte formiliselt²³, väliselt, sisuliselt veel rääkimata. Ma tahan, et Sul ühtegi kahtlust olemas ei tohiks olla, et ma tervelt välimiselt ja sisimiselt Sinu ei oleks. Ja Sul ei olegi neid. Eks? Põhjusid selleks ei ole ma oma juhtiva instinkti pärast juba mitte võinud anda.

Kallis, mul on hea ikka ja ikka ütelda, et ma Sind armastan. Ma tahaks nüüd Sinuga kordgi kokku saada, tahaks Sinuga palju rääkida, tahaks Sulle rääkida, kuidas ma sind armastan, et ma Sind ainult armastan, et Sa mulle kõik oled ja ma ei tea veel mis. – Ma ei tea, kuidas ma nii monogaamiline olen. Naljakas juhtumine. Meil oli hiljuti suurem pidu. Ma proovisin mõne tuttava preiliga natuke kurameerida ehk lobisedagi, koketeerimisest ei maksa rääkida. Aga mul tuli see nii valus, nii profaneeriv²⁴ ette. Mul oli see peaaegu füüsiliselt võimata. Tuli ette, et kui Sina selle läbi midagi kaotaks, ehk ma küll tean, et Sul selle kohta palju vabamad vaated on. See on juba imelik. Võib olla, et minu привязанность²⁵ juba väga haiglane on, aga ma ei taha ennast vabameelsemaks teha ja ei saagi. Ma tahan kõik eneses hoida ja siis Sulle kord kätte anda. Ma arvan, et ma andes veel õnnelikum olen, kui Sina saades. Näed nüüd, armas, kui lihtne, kui tuvikene ma sisimiselt õieti olen. Eemal seisja võib ehk hoopis teisiti arvata. Ma arvan, et ma isegi ennemalt enesest õieti arusaanud ei ole. Aga mul on nii hea. Ma võin tuhat korda kitsarinnaline ja väiklane olla, aga siin ma ajakohasust ei püüa. Ma tahan ka, et Sa, kallis, ka niisamasugune oled. Mõttele, kallis, järele. Kui Sa natukenegi vabamal seisukohal oled, siis ei saa meie koos mitte õnnelikud olla. Kõiges muus võiks lahku minna aga mitte siin. – Kirjuta mulle, kallis, palju, palju ka oma armastusest. Mul on siin Sinu kirjade järele nii suur janu. Ära pane seda vaeva paljaks. Sa tunned mind nüüd vist niisama hästi, kui ma ise. Ma olen püüdnud Sinu vastu ilma häbenemata avalik olla, et Sa mind põhjalikult tunneks, ja sellega rehkentada²⁶ võiks.

²² Kuigi Peeter Reisik viitab Marie Tammani päevikule, seda EKLA-s ei leidu.

²³ Formaalset.

²⁴ Madaldav, labastav, pühadust teotav.

²⁵ Привязанность – kiindumus (vn. k.).

²⁶ Sellega arvestada.

Ma olen tööga juba alustanud. Kuidas tervis on? Hoolitse tema eest. See on meile nii tähtjas. Kui Sa mitte ei teaks, et Sa veel kauaks, kauaks terveks ja nooreks (vaimliselt ja kehaliselt) ei jääks – ei võiks meie endid mitte siduda, kui meie ka tuhat korda rohkem armastaksime. Aga, kui Sa tahad ja püüad, võid Sa lõpuni terveks ja priskeks jääda. – Tead, meie ei tohi enam mitte üksteiselt jõudu röövima, vaid peame seda anda püüdma. Kui meie mitte koos ei tööta, vaid üksteise vastu – ei tule midagi välja. – Mis politsei Sinust tahtis?

Elu hästi – ole rõõmus ja õnnelik ja püüa, et ka mina õnnelik ikka oleks. Praegu olen täieste. Ma suudlen Sind. Schultz ei ole mul piltisid ära saatnud.

Kullake elu hästi.

Tervisi PR.

8. Peeter Reisik Marie Tammanile

08. 7/VI Õhtul.

Armsam, ma katsun Sulle kirjutada. Mul on kole igatsus Sinu järele. Ma tean väga hästi, et ma Sinuga enne mõnda kuud kokku ei saa, aga ma ei saa seda igatsust kuidagi maha suruda. Ma ei ole peale Sinu ärasõitu kellegile oma hinge välja puistata saanud. Teiste ees ma ei saa, ei või – see oleks mulle jälk. Ma ei või kellegile peale Sinu, sugu peale vaatamata, oma hinge vaadata lasta. Ja kirjalikult – seda on väga vähe. Sa, kallid, oled selle poolest õnnelikum: Sa võid ka teistele oma rõõmsid ja kurbusid välja puistata. Kinnine iseloom on üks kaheteraga mõök. (Ei, see võrdlus on halb.) Ta on hea: ei ole ennast porisse viskamist karta – aga ta on ka raske, kui ühte hingegi ei ole, kellega nii südamest rääkida võid. Enne, kui ma veel Sind ei armastanud, ei tundnud ma seda sisimese atmosfääri боковое давление²⁷ mitte nii – ei olnud ma ju seda спасательный клапанъ²⁸ kergendavat mõju veel tundnud. Aga nüüd on raskem iseäranis selles teadmises, et inimene on, kust sa kergendust võiksid leida, aga see on kaugel mere ja maade taga. Ah, kuidas ma Sind armastan. Ma olen oma armastust viimasel ajal kritiseerinud (mul oli selleks nüüd aega, ei ole ennast veel mitte ainult tööle ära anda saanud. Ega Sul ometi igavaks ei lähe, et ma Sulle ainult oma armastusest kirjutan) ja olen otsusele jõudnud, et ta tõesti die wahre Liebe²⁹ on. Aga üks puudus on tal: ma kardan Sind, kallid. Ma armastan Sind, armas, nii kui üks mees ühte naist veel armastada võib – aga ma armastan ka ennast. Sa tead, missugune tähtsus, missugune tarvidus just minul armastatud inimese järele on. Sa tead, et mul peale tema ühtegi teist hingelist kontakti terve ilmaga ei ole. Olen juba nii loodud. Oma mõistuse ja vaimuga võin ma välise ilmaga ühenduses olla, aga minu hinge osaliseks ei ole mul peale Sinu veel kedagit võimalik saada lasta olnud. Selleks on ta mulle liiga kallid ja õrn olnud. – Aga ma kardaks ennast Sinuga siduda (ma ei tea – ehk on see ainult silmapilkne) ja ometigi tahaks ma seda nii väga. Mul tuleb ette, et ma ei usaldaks oma elu ja tervet olemist mitte Sinu kätte anda. Sa kirjutad, et Sa ei ole omast hingest veel kellegile andnud. Ma usun, usaldan Sind täiesti, et Sa seda arvad. Aga Sinu hing on rohkem üleüld- susele avatud, sealt võib kergemini mõni raasukene kaduma minna ja ka seda raasukest ei saaks ma oma hinge activas³⁰ millegagi täita. Ja mina (võib olla ainult mina) ei jõua ka mitte formell³¹ kaotusid millegagi täita. Ma tean, Sa armastad mind väga hästi ja loodad ka sellest armastusest õnne leida. Ma võiks kindlasti uskuda, et mul ka mitte formell kaotust karta ei ole. Aga, ometi, precedentid³² on olemas. Ma arvan nende analogialised³³ järel juhtumised ei teeks meid kumbagiti mitte õnnelikuks. Ja millega võiksimme meie ennast nende eest garanteerida. Sa armastad mind ka seekord. Ah, mikspereast sa nende precedentide [eespool kujul „precedent“]³⁴ eest ei hoidnud, õnnetundmust Sa nendest küll

²⁷ Боковое давление – külgsurve (vn. k.).

²⁸ Спасательный клапанъ – päästeventiil (vn. k.).

²⁹ Die wahre Liebe – tõeline armastus (sks. k.).

³⁰ Aktiva – raamatupidamisbilansi osa; ettevõtte või isiku varad.

³¹ Formell – puhtformaalselt, vormitäreks, näiliselt (sks. k.).

³² Precedent – esmakorde juhtum, mis on järgnevale samasugustele eeskujuks.

³³ Analooosed.

³⁴ Precedentide.

vist kõige vähemutki ei leidnud, ainult mind seadsid võitluse valmis. Ma ei tahaks alati ka сторож³⁵ olla. – Hea, et Sa nendest mulle ise rääkisid, et ma mitte ainult mujalt ei pidanud kuulma. Ma auustan Sind selle eest veel rohkem. Aga ma imestan, et Sinu uhkus ja enesest lugupidamine, mida Sul muidu ikka on olnud, mitte need korrad kaasa ei rääkinud. Ma võin, isegi teada, sellest ainult individuell³⁶ seisukohast ja subjectivlikult³⁷ rääkida. Vaatekohad võivad ju mitmesugused olla. Aga meie ei tohi ju selle ühenduse mõtte eest kõrvale põigata: muidu ei kannataks see minu ja vist ka Sinu ethilist³⁸ kriitikat välja – see meie vahekord. Anna mulle andeks, kallis, et ma veel seda ainet olen puudutanud – aga ma arvan ülekohus oleks olnud, kui ma seda teinud ei oleks. Kuuled, kallis, ma usun, et Sa minu hingelisest seisukorrast aru saad. Katsu saada.

Armsam, ma palun Sind, meie armastuse, võib olla meie tulevase õnne nimel, loe minu viimased Tartu kirjad veel läbi (see terve cyclos³⁹) ja kirjuta mulle pikalt, pikalt – mitte üleüldistes lausetes. Vasta ka nende pool nõrgameelsete kirjade peale veel kord. Sinu sõnu ma usun, aga ma tahaks nii selgekstehtult teada, et ka Sinu isiloom, mis mitte Sinu võimuses ei seisa, niisugune on, nagu minu hing seda igatseb. Sa sead precedentid: niikaua, kui Sa mind mitte uskuma ei suuda panna, et neil ka formiline tähtsus puudub – ei ole meie armastus meile mitte õnneks. Sa tundsid ja tunned mind ja tunned ka, et ma oma autunde perast ka tuhat korda valmis õnnetu olema olen. Ma ei saa õnnelik olla, kui mu auu tunne ja uhkus kannatab. Loe minu kirja armastusega ja vasta ka armastusega – ainult siis võime koos õnnelikud olla, kui meie vahel midagi selgusetat ei ole. Kui Sa, kallis, tunned, et Su iseloom minu hinge ihade kohane on – kui Sa mulle selgeks saaks teha, et need precedentid üks phantom⁴⁰ on, et midagi ei ole, mis minu õnne tumestada võiks – siis ole ka sina õnnelik, lõpmata õnnelik, siis suudlen ma Sind, suudlen ilmlõpmata. Kuule [– –], armastusega – ma olen ju Sinu, peris sinu – aga muidu ma ei saa. Sa tahad ju ka õnnelik olla – püüa meie õnne pärast. Kirjuta pikalt ja Tartu kirjade peale mõte mõtte vastu. Kallim, ma olen praegu peris heas tujus – aga ma ei taha, et need mõtted kunagi enam tuleks. – Kirjuta mõte mõtte vastu. Kallim, ära lase sellest kirjast mitte tuju rikkuda. Ma ei arva Sinust sugugi paha. Kuuled Sa võid ju ka ainult siis õnnelik olla, kui mina seda olen. Tore oleks kord jälle tumestamata õnne maitseda. Sa saad minust aru. Ma ei tea mitte veel kus ma tuleval pool aastal olema saan, see seisab kõige rohkem meist ära. Õnnelikul juhtumisel Tartus – muidu kas maal ehk Moskvas. Kunas Sa arvad võimalik olevat kodu tulla – tahaks nii Sinuga kokku saada. Saada see kiri kinnitatult⁴¹ – et ühtegi riisikot ei oleks – ei ole küll muidugi mitte. Mul on sinust kahju: kui ma mitte mina ei oleks, ei tahaks ma mitte sinuga kohtasid vahetada. Nii, ainult ühele elada ei ole ehk igäühele mitte kerge. Ma suudlen sind tuhat palju tuhat korda.

Perast ehk kirjutan veel.

Ela hästi! Ära lase ennast minu kirjade läbi mitte töö juures eksitada – seda ma ei tahaks mitte. Ei. Ei. Kirjuta pikalt, pikalt.

Peris õhtul.

Kallis, armasta mind. Mul on praegu nii hea tundmus Sinu vastu. Sa tuled mulle praegu nii kodune, nii omane ette, et ma teisiti kuidagi ette kujutada ei saa.

Kui mul võimalik oleks, annaks ma Sulle palju jõudu – et Sa varsti oma õppimise võid lõpetada ja kodu sõita.

Ela hästi.

Terv. PR.

Saa minust aru ja ära minu peale mitte vihaseks saa. –
Ma armastan Sind, kui armastajat.

³⁵ *Сторожь* – valvur (vn. k.).

³⁶ *Individuell* – isiklik, individuaalne (sks. k.).

³⁷ Subjektiivselt.

³⁸ Eetilist.

³⁹ Tsükkel.

⁴⁰ *Phantom* – viirastus (sks. k.).

⁴¹ Tähitult.